

МІСЦЕ ІЛІНДЕНСЬКОГО ПОВСТАННЯ 1903 РОКУ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В МАКЕДОНІЇ

Досліджено місце і роль Ілїнденського повстання 1903 року в історії македонського народу, його вплив на національно-визвольні рухи балканських народів в межах Османської імперії. Висвітлюються соціально-економічні, та політичні передумови повстання, його перебіг, вплив на повстання млададотурецького руху, протиріччя між учасниками повстання.

Ключові слова: Ілїнденське повстання, Македонія, 1903 рік, національно-визвольний рух, Крушівська республіка.

Ілїнденське повстання стало важливою віхою в історії національно визвольних рухів на Балканському півострові, значно вплинуло на політичні процеси в Османській імперії. Важливим завданням є надання об'єктивної оцінки участі у повстанні різних національно-визвольних сил, особливо суто македонських, значення котрих загалом в історіографії припинюється, оцінка повстання як складової частини політичних процесів, що відбувались в Османській імперії.

Актуальність запропонованого дослідження пов'язана з необхідністю переоцінки македонського національно-визвольного руху, як головної рушійної сили Ілїнденського повстання, висвітлення самого повстання як важливого каталізатора подальших політичних подій як на Балканському півострові, так й в Османській імперії загалом. Визначаючи історичні передумови виникнення національно-визвольного руху в Македонії, Н.В. Стрельчук зазначає, що Поява на історичній арені у другій половині ХІХ ст. визвольного руху македонського народу співпали з важливими змінами у внутрішньому житті Османської імперії та із початком нової епохи розвитку народів Південно-Східної Європи [1, с. 11]. Що в свою чергу й поклато початок активній боротьбі за визволення македонського народу й стало важливою передумовою Ілїнденського повстання.

Метою дослідження є аналіз причин Ілїнденського повстання, висвітлення перебігу повстання, визначення його рушійних сил, його впливу на політичні процеси регіону, аналіз його наслідків та критична оцінка дій основних учасників повстання.

В останнє десятиліття ХІХ ст. – на початку ХХ ст. постійно зростає кількість виступів проти турецької влади по всій території Македонії. Тільки за 5 років (1898-1903 рр.) відбулося бїльше 400 збройних сутичок між турецькими військами і македонськими патріотами. Це свідчить про наростання масового антитурецького руху [1, с. 49].

У цих складних умовах 2-7 травня 1903 р. у м. Смілево відбувся зїзд Бітольської революційної округи. Після довгих дебатів рішення Солунського зїду про початок повстання були підтримані, але початок повстання перенесли на літо.

Для керівництва повстанням було обрано головний штаб Бітольського округу. До нього увійшли Д. Груєв, Б. Саратов, А. Лозанцев.

Після довгих дебатів було прийнято рішення – повстання буде загальним, з огляду на те, що озброєна лише частина населення, то в основному боротьба буде вестися партизанськими методами.

Повстання не стало несподіванкою для турецької влади. На основі повідомлень місцевих властей і військових комітетів до Генерального інспектора царських вілаєтїв у Румелїї Хусейна Хїлмпавїї можна зробити висновок, що Порта мала досить інформації про підготовку і початок повстання і всім своїм поліцейським, судовим, військовим апаратом готувалася до боротьби із слабо озброєними повстанцями [2, с. 315].

15 (28) липня головний штаб Другого революційного округу звернувся до

Македонії із закликами почати повстання 20 липня в Ільїн день. 20 (2) липня розпочалася кровопролитна боротьба.

Російський консул у Бітолі О. Ростовський у донесенні № 181 від 23 липня 1903 р. повідомляв: «Все населення з нетерпінням чекало 20 липня, яке пройшло спокійно, але в ніч на 21-е інсургенти перерізали всі телефонні дроти, як урядові, так і залізничні ...».

Дороги шосейні зруйновано, мости зірвано, і інсургенти не дозволяють проїздити. Багато хат на дорогах спалено, а також є повідомлення про багато численні пожежі по селам, палають будинки мусульман-землевласників. Місто Крушево, виключно християнське, зайнято інсургентами [3, с. 122].

2 серпня 1903 р. Висока Порта через розмах боротьби була змушена поставити до відома великі європейські держави про початок повстання. В інформації говорилося, що наймасовіші події розгортаються у Бітольському революційному окрузі. Влада робила все для того, щоб з самого початку дискредитувати повстання, представити його як значну антимусульманську та проболгарську акцію.

Македонські повстанці під власними знаменами йшли на нерівну боротьбу з турецькими військами із словами клятви: «Клянусь перед Богом і перед світлою пам'яттю героїв, які хоробро загинули за свободу Македонії, що з власної волі вступаю в ряди добровольців, служитиму чесно і вірно виконуватиму накази моїх командирів. Клятву я підкріплюю, цілуючи знамено, під якими клянуса хоробро битися і загинути за свободу моєї малої Батьківщини – Македонії. Амінь!» [4, с. 29-30].

Вже в перші дні відчувалося, що партизанські акції переростають в справді масове, всенародне повстання. Виступи охопили майже всі села Бітольського вілаєту, але у слабо підготовлених до повстання Солунському і Скотському вілаєтах такої масовості не спостерігалося.

Іноземні консули Македонії почали швидко передавати інформацію своїм урядам про масові антитурецькі виступи у Бітольському вілаєті.

Італійський консул у Бітолі Г. Візарт, після початку повстання повідомляв про важке становище у місті та околицях. Так, 4 серпня 1903 р. у повідомленні міністру зовнішніх справ Італії він пише про пошкодження повстанцями телефонного та залізничного зв'язку, а також про те, що жителі масово залишали місто і вступали в чети [3, с. 123].

Італійський посол у Стамбулі Маласпіне у розмові з міністром закордонних справ Великого візира наголошував на необхідності прийняття енергійних заходів для припинення репресій в Македонії. На його думку, тільки це могло б попередити подальше розгортання повстання. І влада на дипломатичному рівні вела інтенсивні консультації відносно становища у Македонії через своїх послів, акредитованих у європейських країнах.

Повстанці звільнили міста Невеску та Клісуру. Кульмінацією повстання стало звільнення м. Грушево і проголошення республіки під керівництвом Миколи Караєва. «У ту ж ніч 2 серпня, біля шести годин ранку, близько п'ятисот повстанців ввійшли в Крушево, центр Крушівської нахії (*округ*). Кидаючи бомби, динаміти і різні запалюючі засоби, вони підпалили управний дім, казарму військ султана і телеграф. Разом із пануванням в середині міста повстанці почали організовувати владу і збирати гроші від жителів, назвавши це податком. Такий стан продовжувався до 30 серпня» [2, с. 318].

4 серпня у Крушево повстанці провели вибори і організували революційну владу. Тимчасова влада проявляла турботу про мирні взаємини між повстанцями і населенням звільнених територій. 6 серпня було проголошено Крушевський маніфест, який був розісланий по всіх навколишніх селах.

Оригінал Маніфесту вперше був опублікований Ніколою Кіровим Майським у 1923 р. в драматичному тексті «Ілinden» і до цього часу в історіографії навколо нього документу точаться суперечки. Нікола Кіров Майський, вчитель, публіцист, учасник Ілindenських подій вів щоденник під час подій у Крушево 1903 р. Маніфест він писав на прохання Миколи Караєва, згідно з рішенням Смілевського з'їзду. Маніфест було зачитано перед широким колом повстанців і Караєв наказав його розмножити в 17 примірниках відповідно кількості мусульманських, змішаних мусульмансько-християнських сіл. Оригінал він наказав Майському зберегти в архіві для історії. Але Нікола Кіров Майський під час погрому який вчинив у Крушево Бахтіяр-паша, не зміг зберегти ані архів Караєва, ані оригінал Маніфесту. Він записав його по пам'яті і опублікував з невідомих причин чомусь лише в 1923 р. [2, с. 319]

Саме існування маніфесту істориками не ставиться під сумнів, адже окремі його положення можна знайти в аналогічних документах. Зокрема, текст маніфесту багато в чому співпадає із зверненням ЦК ВМОРО до турецького населення початком повстання [1, с. 53].

Про гуманність і поміркованість повстанців говорить і такий факт, ще перед початком акції Головний штаб повстання на залізниці послав листа до Дирекції східних залізниць, у якому повідомляв, про можливості акцій на залізниці, попросив дирекцію попередити пасажирів та обмежити пересування залізницею для того, щоб не було інших жертв. У відповідь на цей лист Дирекція оголосила про загрозу життя при слідуванні залізницею на лінії Солун-Бітола.

Нова влада у Крушево турбувалась про збір і вивезення врожаю, про охорону здоров'я та гігієни населення, відкрила пекарні, організувала комісію із збору коштів на основні потреби населення та ін. [5, с. 62-63]

За час повстання було звільнено велику кількість сіл, повстанці контролювали область площею біля 10 000 км.

10 серпня Закордонне представництво ВМОРО у Софії передало іноземним місіям «Декларацію Внутрішньої організації до великих сил». Її основу складала вимога призначити одного губернатора-християнина, який ніколи не належав до османської верхівки і який би не залежав від Високої Порти. Також пропонувалося введення міжнародного контролю на постійній колективній основі з широкими правами на санкції. Ці вимоги повторювали в основному формулювання, що визначили автономний статут острова Крит, європейських провінцій Туреччини у п. 23 Берлінського договору 1878 р.

Після 10 серпня розпочинаються масові репресії проти македонського населення. Турецькій адміністрації вдається зосередити значні військові сили у Костурі. Турецький загін (приблизно 6 000 чол.) вирушив із Костура, здійснюючи напади на навколишні села та репресії проти мирних жителів.

18 серпня 1903 р. турецькі війська, після того, як всю ніч обстрілювали місто, увірвались на його околиці. Крушевська республіка була потоплена в крові та вогні. Місто Крушево зрівняне з землею.

У Демірхісарській нахії село Цех спалювалося турками двічі. Із 260 будинків залишилось тільки 35. Загибло 120 старих, дітей та жінок. 60-річному архимандриту Спиридону турки викололи очі, а потім спалили його живцем.

У Кічевській казі (*повіт*) відбувалася велика битва 4 серпня 1903 р. між 150-200 повстанцями та 500 турецькими аскерами та башибузуками. У цій битві особливо хоробро поводити себе жінки. У документах згадується одна із македонських жінок, яка захищаючи своє життя, вбила двох турецьких солдат і потім загинула сама. Четник-доброволець поляк Р. Пржевальський, який брав участь у повстанні, писав: «... я можу лише засвідчити, що погано навчений і ще гірше дисциплінований турецький аскер, до того ж напівголодний і керований бездарними командирами, міг

тільки те, що втікати від четиків, вимоштуючи свою злобу на беззахисних жінок та дітей» [6, с. 706].

17 серпня близько 1 000 турецьких солдат та башибузуків не змогли захопити село Душегубиця, яке мужньо захищали повстанці. Під час Іллінденського повстання у Кічевській казі було спалено 12 сіл, 260 будинків, а 5 церков було пограбовано.

У Охридській казі найбільше постаралися села: Куратипя, Сируля, Свиниште, Речиця, Плаке. Тут було вбито 150 селян. Усього у цій казі було спалено 33 села, де згоріло 1992 будинки, 33 церкви, 3 училища.

Російський консул М. Кохмановський у донесенні від 30 серпня писав, що з кількості спалених 98 сіл Бітольського вілаєту (*провінція*) (його підрахунки ґрунтувались на турецьких офіційних джерелах), більшість сіл було спалено до тла. Приміром у селі Сміливо Бітольської кази, яке мало 300 будинків, не залишилось ні однієї хати.

Турецька влада намагалась всю вину за розбій і жертви перекласти на повстанців.

Восени 1903 р. Македонію з новою силою охопили терор і свавілля турецьких військ. «Становище християнського населення вілаєту продовжує бути досить важким, не дивлячись на те, що повстання припинилось і битв більше не відбувалось. Проте загони військ, без всякої потреби ширяють по мирній сьогодні країні і під видом пошуку нібито захованої селянами зброї чинять насильство і грабують все, що попадається під руку» – говориться у повідомленні російського консулу К. Кахмановського від 18 жовтня 1903 р. [7, с. 19]

Іллінденське повстання знайшло підтримку у передовій громадськості Європи. Не дивлячись на цензуру, повідомлення про повстання друкувалося майже у всіх впливових виданнях Росії, Франції, Англії та інших країн. Солідарність із боротьбою македонського народу висловило Слов'янське благодійне товариство у Сан-Петербурзі. 21 вересня 1903 р. тут було проведено Загальні збори, на яких вирішувалось питання про надання термінової допомоги македонському народу. Було зібрано 10 тис. руб. допомоги. Допомогу для повстання зібрав і російський Червоний Хрест. Ця акція у Росії відбувалася під патронатом російської імператриці і тривала з 1903 до 1909 р. Було зібрано і передано жертвам повстання і біженцям понад 60 тис. турецьких лір, крім цієї суми значні кошти передавалися на будівництво лікарні [8, с. 125].

Значну матеріальну допомогу зібрав і Т. Флорінський, який очолював Словенський благодійний комітет у Києві.

У Македонію відправляються добровольці із різних країн. Російський доброволець Борис Тагпів згадує, що у Македонії під час повстання він зустрівся із іншими добровольцями: російським публіцистом, кореспондентом «Санкт-Петербурзьких відомостей» Михайлом Юркевичем, відставним капітаном Петром Орловцем, 16-річним учнем реального училища з Тіфлісу Романом Тепешком, англійським капітаном І. Уельсом. Сам Тагпів взяв участь у боях з турецькими військами у вересні 1903 р. в Сенському санджасі. У спогадах він пише, що західні добровольці були краще забезпечені, російські відправлялися в Македонію за свої трудові крихти, часто перебиваючись, розраховуючи кожна копійку і тільки добра воля і бажання послужити славі справі [9, с. 788].

У той час коли передова громадкість світу шукала шляхи щоб допомогти багатостраждальному народу Македонії, уряди європейських країн намагалися використати повстання для втручання в турецькі справи.

У вересні 1903 р. відбулася зустріч Миколи II і Франца Йосифа в австрійському містечку Мюрцштег, де була вироблена Мюрцштегська угода, яка рекомендувала Порті провести реформи в Македонії. Проект передбачав діяльність двох громадських

агентів, приставлених до головного турецького інспектора Хїльмі-пашї, реорганїзацію турецької жандармерїї, новий адміністративний подїл Македонїї, змїни в судовїй та адміністративнїй системї, створення змїшаних комїсій для розгляду справ учасникїв Ілїнденського повстання. Запропонованї реформи не могли задовольнити населення Македонїї, хоча вони передбачали представництво християнського населення в адміністрації, судових органах, але в них не було головного – обїцяної ще Берлінським договором автономїї. Порта прийняла переданий їй текст реформ [1, с. 58].

Лїберальна Європа на проект Мюрцштергських реформ вїдповїла мїтингом протесту 25 жовтня 1903 р. у вїдомому паризькому театрі Сари Бернар. Поштоухом до македонського руху послужили чисельнї публікації в пресї про масовї жертви, спаленї села і мїста Македонїї, а також публікації офіційних дипломатичних документїв урядїв європейських країн про становище на Балканах.

Мїтинги на пїдтримку македонського народу вїдбулися також в Лондонї, Мїланї, Римї та їнших мїстах Європи. Серед виступаючих були такї вїдомї особистостї, як Генрі Браїлсфорд — член Британського балканського комїтету, керївник мїсії гуманїтарної допомоги постраждалим в Ілїнденському повстаннї, Теофїл Делькасе — французький полїтик і дипломат, Анатоль Франс — вїдомий французький журналіст та письменник, Жан Жорес — лїдер французьких соціалїстів, Фредерїк Пасї — французький економіст, засновник Мїжнародної лїги миру та їншї [10, с. 418].

Реальну картину подїй, якї розгортаються в Македонїї пїд час введення реформ подає вїсник «Славянський век», що виходив у Вїднї. У вересневому номерї за 1904 р. вміщена стаття К. Бербенко «Що вїдбувається зараз у Македонїї?» [70]. У нїй говорилося, що становище македонського народу зовсїм не змїнилося. Пїсля болгарсько-турецької угоди бїля 12 тис. македонцїв-бїженцїв, або 3/4 з усїх втїкачїв повернулися їз Болгарїї в Туреччину. Але становище цих нещасних жахливе: будинкїв у них немає, мешкають вони землянках і шалашах, посївїв у цьому роцї не було і живуть вони у впроголодь наступають осїннї холоди і вїд холоду та холоду серед них поширюється епїдемія хвороби. Автор статтї задає питання: «Що роблять в Македонїї цивїльнї агенти?». Вони постїйно обїжджають рїзнї мїсцевостї Македонїї, щоб безпосередньо ознайомитись з потребами населення, але дїють вони дуже повільно. Проїшов вже рїк з часу зустрїчї в Мюрцштезі, але вони все ще вивчають потреби населення, зупиняючись тїльки великих центрах, а в населення найбїльш вїддалених районїв не має змоги з'яви до них зї своїми скаргами [10, с. 420].

По їншому оцїнюються в статтї дїяльнїсть європейського жандармського контролю. Особливо позитивно вїдгукуються австрїйський автор про роботу офіцерїв у Скотському санджасї. Вони переймалися потребами населення, захищали його вїд грабежїв і розбїйництва арнаутїв. Росїйські офіцери в Солунському санджасї спочатку були бездїяльнї, а пїзніше почали дїяти бїльш енергїйно. «Італїйцї в Бїтольському санджасї повиннї були б працювати бїльш енергїйно, бо цей вїлає найбїльше постраждав пїд час повстання, але на диво італїйські офіцери не виявляють нїякої активностї, чи вони виконують їнструкції свого уряду, чи не розумїють умов, у якї потрапили».

У статтї про «Внутрїшню Македонську Органїзацію» К. Бербенко (Внутрїшня македонська революційна органїзація – ВМРО – авт.), даючи оцїнку Мюрцштергським реформам пише, що Європа змїнила свїй огляд на стан справ у Македонїї. Якщо ранїше вона дивилася на революційнї чети як на розбїйникїв або як на засланнї офіційною Болгарїєю для сїяння смуту в європейських провїнціях Туреччини з метою їх приєднання до князївства і створення Великої Болгарїї, то тепер Європа визнала, що революційний рух в Македонїї є наслідком тяжкого становища християнського населення, який страждає вїд архаїчного турецького режиму. Автор статтї реально оцїнює стан національно-визвольного руху та його перспективи: «вїдносно ж подальшої

тактичної діяльності і організації різні політичні течії розходяться. Більш крайні вимагають повної децентралізації непримиренного ставлення до великих держав, тероризм стосовно Туреччини відкидають будь-яке значення дипломатії і тощо. Більш помірковані елементи, вожаки центрального Управління внутрішньої організації надають належне значення європейській дипломатії, як вирішальному фактору, намагаються утримувати населення від крайніх революційних засобів, намагаються зберегти до певної міри існуючу централізацію ... до Болгарської екзархії організація ставиться спокійно, там де екзархія їй заважає, вона бориться з нею жорстоко, а в інших випадках вони не зачіпають одна одну» [10, с. 421].

К. Бербенко наголошує, що відчувається вплив ВМРО у будь-якій сфері суспільного життя македонського народу «Організація намагається впорядкувати всі сторони соціально-побутового і економічного населення. Вона чинить суд, дає дозвіл брати на викуп десятків, затверджує розподіл державних і суспільних податків у селах так, щоб економічно слабші селяни не були ображені. Організація впливає на призначення вчителів, священиків. Контролює укладення шлюбів та їх розрив, переслідує турецьких чиновників за жорстокість і побори. Нікому із населення не приходить в голову не виконувати рішення організації, це свого роду держава в державі» [10, с. 426].

Автор наводить оцінку, даним реформам одним із крайніх македонських революціонерів: вони (Голуховський і Ламсдорф) адміністративними реформами під контролем Європи намагаються примирити населення, пом'якшивши всі негативні сторони режиму. Цим вони хотіли вирвати населення з під нашого впливу. І справді, після повстання, наше становище в цьому відношенні було дуже серйозним. Ми боялися, що населення відвернеться від нас. Але для цього Голуховському і Ламсдорфу потрібні були дуже талановиті виконавці їх проекту. Цього вони не змогли досягнути і їх «гра в реформи» програна. Населення знову разом з нами, заспокоїться тільки тоді, коли заспокоїмось ми, тому що ми з ним єдині духом і тілом. Тільки автономія Македонії заспокоїть населення і ми будемо боротися до тих пір, поки Македонія не стане автономною» [11, с. 462]. Розгром повстання все-таки на деякий час викликав у радах борців за незалежність Македонії деморалізацію і почуття розчарування, безнадійності, але цей стан тривав недовго. Після поразки повстання не у всіх революційних округах, комітети ВМРО змогли повністю відновити свою діяльність і досягли такого впливу, який вони мали до повстання. Крім існуючої стійкої кризи у відношенні з ВМРО у самій організації після повстання стався чіткий поділ на ліве крило — «лівіцу» (Г. Петров, П. Тошев, Я. Санданські, Х. Леркопеев, Д. Х. Дімов) і «десніцу» — праве крило, яке очолили Х. Матов і Х. Татарчев.

Ліві після повстання дійшли висновку, що повстання є єдиним засобом звільнення від соціального і національного гніту, тільки повстання повинно бути загальним і добре підготовленим, а крім того організація мусить знайти союзників серед демократичних сил Туреччини і балканських країн.

Праві піддавали сумніву необхідність нового повстання і виступили з ідеєю організації і проведення систематичних терористичних акцій, які примусили б європейські держави втрутитися у вирішення македонського питання. При цьому вони послали на те, що під впливом великих країн у європейській частині імперії введенні реформи. Праві у своїй діяльності повністю орієнтувались на допомогу болгарських чет і тому на перших порах вступили в союз із верховістами, а пізніше і організаційно об'єдналися з ними [12, с. 315].

Між лівими і правими виникли суперечки із організаційних питань. Ліві наполягали на тому, що ВМРО повинна будуватися на принципах демократичного централізму, а праві — на абсолютному централізмі з призначенням керівних органів: окружних — Центральним комітетом і т.д.

У цілому стан ВМРО в поїлїнденський період був надзвичайно складним. Зокрема, у Охридському регіоні склалася така ситуація що майже все керівництво ВМРО покинуло Охрид і перебалося до Софїї (Антон Кацкаров, Наум Анастасов, Олександр Чекаров, Лука Груб, Марко Павлов, Лазор Демїтров та інші). Цей відїзд бїльшостї керівників і воєвод не тїльки залишив гїркий слїд у свїдомостї населення цього округу, а також привїв до деморалїзацїї та анархїї у самїй органїзацїї. У Македонїї в поїлїнденський період залишилися Христо Узунов та Петро Учаулев, якї окрім великої органїзацїйної роботи (їм довелося вїдновити роботу чисельних сїльських та 2-х мїських комїтетів ВМРО у мїстах Струга та Охрид), вели боротьбу із іноземною пропагандою, сербськими та болгарськими четниками, зайнялися допомогою у вїдбудовї зруйнованих сил, забезпечення продуктами найбїднїших їх жителїв та охороною тих мїсцевостей, якї найбїльше пїддавалися нападам рїзних вїйськових угруповань. Як свїдчення того, що жителї краю пїсля Ілїнденського повстання залишилися вїрним ВМРО, є документальний факт, що охридчани самостїйно роззброїли частину четїв сербського агїтатора Рафаїловича (вересень 1904 р.), а пїзніше також прогнали верховїстського агїтатора Г. Белева (1904 р.) [13, с. 85-87].

Для подїй, що вїдбувалися безпосередньо пїсля поразки повстання, мала значення регіональна рада керівників македонського національно-визвольного руху, яка вїдбулася у травнї 1904 р. в с. Бїла Водїця (неподалїк вїд мїста Прилеп). Серед учасників наради були Г. Петров, П. Тошев, Д. Груєв, Х. Узунов. На нїй йшла мова про необхідність пошукїв виходу із кризи, яку переживав македонський національно-визвольний рух, також було вїдзначено героїчну масову участь охридчан в Ілїнденському повстаннї. Найбїльш гостро суперечки точилися навколо принципу демократичного централїзму та вїзначенї цїлей руху, де лїві виявилися у бїльшостї. Це дало змогу прийняти важливї рїшення з органїзацїйних і тактичних питань.

Взимку 1904-1905 рр. Х. Узунов і П. Христов розробили статут для сїльської мїлїцїї та чет, їнструкцїї з проведення судових засїдань у мїстах і селах Македонїї, розмїрковували над перспективами подальшого культурного та перспективного розвитку регіону [13, с. 88].

Героїчна смерть Х. Узунова весною 1905 р. (вїн, будучи оточений значними силами турецьких вїйськ разом з 13 бойовими друзями, покїнчив із життям) стало великою втратою для революцїйної боротьби в Бїтольському вїлаетї.

На конгресї Скотської округи ВМРО (сїчень 1905 р.) вперше говорилося про необхідність висунення економїчних вимог та обов'язкову початкову освіту, але для подальшого розвитку ВМРО найбїльше значення мали рїшення другого Солунського окружного конгресу (серпень 1905 р.), який розглянув цїлий ряд важливих питань, як мїжнароднї (включаючи і балканські) гарантїї македонської автономїї, мїжнароднї аспекти македонського питання, балканську пропаганду, розмежування з Екзархїєю, самостїйність македонських церковно-шкїльних громад, освїта, македонська національна свїдомість, змїна структури органїзацїї, реорганїзацїя четників, новий статут, централїне бюро, про статут законодавчого представництва органїзацїї та їн. У його рїшеннях говорилося, що перед ВМРО стоять два завдання: знищення турецької тиранїї і боротьба за нове, вїльне життя і наголошувалося, що до повстання слїд звертатися лише як до крайньої мїри [2, с. 323].

Переломним у дїяльностї ВМРО став Загальний Рильський зїзд (1905 р.). На зїзді були розглянутї такі питання: 1. Минула дїяльність і сучасний стан в органїзацїї по округах 2. Єдність Органїзацїї. 3. Склад і управлїння органїзацїєю. 4. Лїтература і преса. 5. Вїдношення органїзацїї до рїзних течїй 6. Тактика органїзацїї. 7. Звїт про дїяльність Централїного комїтету Закордонного представництва.

Зїзд тривав близько мїсяця. Делегати прийняли новий Статут і Правила ВМРО, а також обрали нових членїв ЦК: Даме Груєва, Пере Тошева і Годора Поп Антонова, а

до Закордонного представництва: Горче Петрова, Дмітра Стефанова і Петра Поп Арсова.

З'їзд звернувся з ультимативним листом «До групи македонських діячів, так званих верховістів», у якому вимагав від Івана Цончева розпустити свою групу і припинити діяльність на території Македонії [2, с. 324]. Другий загальний з'їзд Організації намагалися провести у січні 1907 р. але з допомогою різних маніпуляцій верховістами було зірвано його початок. Група верховістів напала на прибічників Я. Санданські, в інцидент втрутилась поліція. «Ліві» змушені були покинути Рильський монастир, щоб уникнути арешту. «Праві» після цих подій зразу ж зібрали нараду у Кюстенділі, де прийняли документ під назвою «Рішення більшості делегатів загального конгресу Організації», де основні рішення Рильського з'їзду 1905 р. практично були анульовані. До Закордонного представництва були обрані І. Гарванов, Б. Сарафанов, Х. Матов. На зборах говорилось про те, що основну боротьбу слід вести проти грецької та сербської громади, а також політика по відношенню до сербоманів, грекоманів, греків серед населення Македонії має бути жорстокою і репресивною. Організація повинна бути «коректна» по відношенню до Болгарії, з її допомогою (грішми та зброєю) формувати нові чети. Зовні Організація повинна була виглядати як македонська, але по суті своїй була болгарська.

Х. Дімов після цих січневих, 1907 р. подій, назвав закордонне представництво у складі Гарванова, Сарафанова, Матова, «філією Міністерства закордонних справ Болгарії» [1, с. 62].

Восени 1907 р. Б. Сарафанов, І. Гарванов, М. Даєв здійснили нову спробу ліквідації лідера «лівих» Я. Санданські. Змова була викрита членами ВМРО у Серському окрузі. У «Відкритому листі окружного комітету Серського революційного округу», підписаному у грудні 1907 р. Я. Санданським, Ч. Кантарджієвим, А. А. Буйновим, Скрижеські, говорилось, що організація втрачає свої сили і енергію на міжусобиці і зведення особистих рахунків. У листі аналізувалась діяльність Гарванова і Сарафанова, які з допомогою отриманих від болгарського уряду грошей майстерно поширювали свій вплив у Македонії, інспірували включення болгарських чет у чети ВМРО. «Крім цього, – говорилось в листі, – Гарванов і Сарафанов докладали всіх зусиль для знищення непідкупних діячів організації, які мали досить свідомості протистояти їх злочинним діям». Загальний з'їзд, на основі рішень і документів Серського революційного округу, 10 жовтня 1907 р. засудив до смертної кари Б. Сарафанова, І. Гарваного і М. Даєва.

Виконання вироку було покладено на Т. Паніца. 30 жовтня 1907 р. М. Даєв «при повній свідомості написав останнього листа, в якому виклав суть змови, назвав учасників тих, хто спонукав до неї і спокійно прийняв присуджену йому смертну кару, попросивши свій револьвер і дозволу самому виконати вирок».

27 листопада 1907 р. смертні вироки були виконані і по відношенню до Сарафанова і Гарваного. З цього приводу у листі повідомлялося «Б. Сарафанов, І. Гарванов, М. Даєв були діячами. Організація має право поступити з ними за своїми законами. Відповідно, на наш погляд, цей акт не слід розглядати як акт помсти, чи злочинний акт ...» [1, с. 63].

У другому «Відкритому листі Окружного комітету Серського революційного округу» (грудень 1907 р.) говорилось, якщо організація хоче залишитись революційною організацією македонського народу, то вона не повинна керуватись інтересами інших, не піддаватись зовнішнім впливам.

Після цих подій болгарська влада розпочала репресії проти діячів лівого крила ВМРО. Санданські і Паніца були оголошені розбійниками, а Петра Поп Арсова і Дімітра Стефанова «анархістами» і однаково шкідливими для Болгарської держави. Поп Арсов був заарештований, але проти нього не було доказів і болгарська поліція

змушена була його відпустити [14, с. 91].

У березні 1908 р. «праві» зібрали з'їзд у Кюстенділі. На нього не були запрошені ні представники Серського революційного округу, ані члени ЦК та Закордонного представництва, обраних на Рильському з'їзді 1905 р. Вбивство Гарванова і Сарафанова кваліфікувалось як «злодійська справа меншини що відділилась», а серські керівники були проголошені ворогами і були виключені з Організації [15, с. 67].

Напередодні молодотурецької революції на території Македонії діяли 154 збройні загони (74 болгарських, 35 грецьких, 41 албанських, 4 сербських). У 1907 р. в Македонії відбулось 133 зіткнення між турецькими та болгарськими четами, а також значна кількість міжособних сутичок цих ворогуючих загонів [15, с. 68].

Крім міжособної боротьби, іноземні чети діяли проти чет ВМРО, таким чином македонський національно-визвольний рух змушений був боротися на два фронти: проти чет і проти турецьких регулярних і нерегулярних військ, а македонський народ страждав від цієї нерівноправної боротьби. На жаль, у переважній кількості повідомлень тогочасних газет, так і в історичній літературі чети ВМРО називаються «болгарськими». Акції оборонного характеру, так і наступального характеру, незалежно чи вони направлені проти свавілля турецької організації, чи іноземної пропаганди, переважно кваліфікувались як результат болгарської пропаганди, а це спотворювало дійсну картину. Болгарофільські видання твердили, що лише Болгарія по-справжньому піклується про звільнення Македонії від турецького рабства.

Так, З. Кочаров у статті, розміщеній в одеському віснику «Болгарська мисль», дає оцінку македонському національно-визвольному руху. Як видно із тексту статті він прихильник того погляду, що Македонія не звільниться шляхом повстання. Він вважає її населення неоднорідним як в національному плані, так і за політичними інтересами. Національно-визвольний рух у цьому регіоні у статті трактується виключно як болгарський. «Від кого можна чекати свободи, очікуваної 500 років? ... Сам народ підніметься на боротьбу за свою незалежність. Але який народ? Македонське населення є різнорідне і кожний тяжіє до своєї національності. До цього часу тільки болгари твердили «Македонія для македонців!». Говорячи про складність ситуації в Македонії, автор підкреслює те, що незалежність Македонії залежить від того, наскільки близька ідея боротьби тим, хто живе в Македонії [1, с. 64].

Незаконно засилаючи у Македонію офіцерів для вивчення топографії, для знайомства з населенням і умовами його життя для підготовки кадрів, які прийдуть на допомогу у відповідний момент, болгарська влада намагалась завербувати окремих поміркованих членів Організації, наданням грошової допомоги, компрометуючи частину керівників і таким чином здобути контроль над ВМРО. Ці дії болгарського двору, а також зростання турецької та сербської пропаганди не лише загострювали кризу у ВМРО, а також завдали шкоди мирному населенню Македонії.

Таким чином можна дійти до висновків, що Ілїнденське повстання стало найвищим проявом устремління пригнобленого македонського народу до свободи та незалежності, але його поразка залишила великий біль у серцях не одного покоління македонців.

Крушевська республіка проголосила демократичні принципи і свободи і показала самобутність і прогресивність македонського національно-визвольного руху. Своїм існуванням вона довела вірність поглядів лівого крила македонського національно-визвольного руху, яке вважало, що тільки революційним шляхом можна досягнути повної політичної автономії і заперечувала прогнози верховістів, які не вірили у звільнення Македонії власними силами і вимагали інтервенції ззовні. Створення Крушевської першої держави такого типу на Балканах, продемонструвало політичну зрілість македонського національно-визвольного руху, готовність македонського народу йти на будь-які жертви в ім'я своєї національної державної незалежності.

Одним із наслідків Ілінденського повстання стало зростання масової еміграції з Македонії в європейські країни, а також в заокеанні землі, в Південну і Північну Америку, особливо в Аргентину. В основі еміграції з Македонії були не стільки економічні причини, як політичні, в першу чергу посилення репресій з боку турецької влади проти учасників повстання.

Ліві сили ВМРО після повстання діяли більш активно у Серському, Струмичькому та Бітольському революційних округах аж до Молодотурецької революції. Тут вони користувались загальнонародною підтримкою і не дивлячись на діяльність пропагандистських чет інших держав, що намагались внести розкол у ряди ВМРО, продовжували боротьбу за незалежність народу у найважчі роки після Ілінденського повстання. Після Рильського з'їзду (1905 р.) «праві» проболгарські діячі македонського національно-визвольного руху робили все для того, щоб ВМРО не відновила своєї діяльності на основі принципових рішень з'їзду і вже не приховували своєї основної мети приєднати Македонію до Болгарії.

Період 1903-1907 рр. є найскладнішим у розвитку македонського національно-визвольного руху. Після повстання перед ВМРО постало три проблеми, які мали значення для її подальшої долі: необхідність власної внутрішньої демократизації, пошук нових форм боротьби і нових союзників. Становище у македонському національно-визвольному русі ускладнювалось також і тим, що балканські претенденти на «османську спадщину» продовжували організовувати свої «македонські» контр-організації, дії яких були направлені проти єдності македонського народу.

1. Стрельчук Н. В. Македонія: нарис історії національно-визвольного руху (остання третина XIX ст. – початок XX ст.) / Н. В. Стрельчук. Чернівці: «Золоті литаври», 1999. 120 с.
2. Апостольски М. Историја македонскогo народа / М. Апостольски, Л. Любен, К. Мильовски. Скопје. Македонска академия наук и искусств, 1986. 488 с.
3. Историја дипломатии: в 5 т. М.: Госполитиздат, 1963. Т. 2. Дипломатия в Новое Время. 1871-1914. 820 с.
4. Миллер А. В. Буржуазная революция 1908 г. в Турции / А. В. Миллер // Советское востоковедение. 1955. № 6.
5. Лапе Л. Крушевская республика // Илинденская епопея. Скопје: Македонское рево, 1978.
6. Пржевальский Р. Болгария, Сербия, Македония / Р. Пржевальский // Славянский век. 1963. № 71.
7. Стрельчук Н. В. Національно-визвольний рух у Македонії (остання третина XIX ст. – 1919 р.): Автореф. дис... кан. іст. наук / Н. В. Стрельчук. Чернівці, 1999. 22 с.
8. Дьяков В. А. Историография и источниковедение стран Центральной и Юго-Восточной Европы / В. А. Дьяков. М.: «Наука», 1986. 302 с.
9. Из македонских воспоминаний русского добровольца Бориса Тагпиева // Русский вестник. 1963. С. 288.
10. Бербенко К. Что делается в Македонии / К. Бербенко // Славянский век. 1904. № 86.
11. Бербенко К. О внутренней македонской организации / К. Бербенко // Славянский век. 1904. № 87.
12. Историја Югославии: в 2 т. / Ред. кол. Ю. В. Бромлей, И. С. Достян, В. Г. Карасев и др. М.: Издательство АН СССР, 1963. Т. 1. 735 с.
13. Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей / П. С. Сохань. К.: «Наукова думка», 1976. 291 с.
14. Георгиев В. А. Восточный вопрос во внешней политике России (конец XVIII – начало XX в.) / В. А. Георгиев, Н. С. Киняпина, М. Т. Панченкова и др. М.: «Наука», 1978. 435 с.
15. Шпилькова В. И. Младотурецкая революция 1908-1909 гг. / В. И. Шпилькова. М.: «Наука», 1977. 294 с.

References

1. Strelchuk N. V. Makedoniia: narys istorii natsionalno-vyzvolnoho ruhu (ostannia tretyna XIX st. – pochatok XX st.) / N. V. Strelcuk. Chernivtsi: «Zoloti lytavry», 1999. 120 s.
2. Apostolsky M. Istoriya makedonskogo naroda / M. Apostolsky, L. Luben, K. Milovski. Skopje: Makedonskaya akademiya nauk i iskusstv, 1986. 488 s.

3. Istoriya diplomatii: v 5 t. M.: Gospolitizdat, 1963. T. 2. Diplomatiya v Novoye Vremya. 1871-1914. 820 s.
4. Miller A. B. Burzhuaznaya revoliutsiya 1908 g. v Turtsii / A. B. Miller // Sovetskoye vostokovedenie. 1955. № 6.
5. Lape L. Krushevskaya respublika // Ilindenskaya epopeya. Skopje: Makedonskoye revo, 1978.
6. Przhevalskiy R. Bolgariya, Serbiya, Makedoniya / R. Przhevalskiy // Slavyanskiy vek. 1963. № 71.
7. Strelchuk N. V. Natsionalno-vyzvolnyi rukh u Makedonii (ostannia tretyna XIX st. – 1919 r.): Avto-ref. dys... kan. ist. nauk / N. V. Strelchuk. Chernivtsi, 1999. 22 s.
8. Dyakov V. A. Istoriografiya i istochnikovedenie stran Tsentralnoy i Yugo-Vostochnoy Yevropy / V. A. Dyakov. M.: «Nauka», 1986. 302 s.
9. Iz makedonskikh vospominaniy russkogo dobrovoltsa Borisa Tagpieva // Russkiy vestnik. 1963. S. 288.
10. Berbenko K. Chto delayetsya v Makedonii / K. Berbenko // Slavyanskiy vek. 1904. № 86.
11. Berbenko K. O vnutrenney makedonskoy organizatsii / K. Berbenko // Slavyanskiy vek. 1904. № 87.
12. Istoriya Yugoslavii: v 2 t. / Red. kol. Y. V. Bromley, I. S. Dostyan, V. G. Karasev i dr. M.: Izdatelstvo AN SSSR, 1963. T. 1. 735 s.
13. Sokhan P. S. Ocherki istorii ukrainsko-bolgarskikh svyazey / P. S. Sokhan. K.: «Naukova dumka», 1976. 291 s.
14. Georgiev V. A. Vostochnyu vopros vo vneshney politike Rossii (konets XVIII – nachalo XX v.) / V. A. Georgiev, N. S. Kinyapina, M. T. Panchenkova i dr. M.: «Nauka», 1978. 435 s.
15. Shpilkova V. I. Mladoturetskaya revoliutsiya 1908-1909 gg. / V. I. Shpilkova. M.: «Nauka», 1977. 294 s.

Песоцкий М. Н.

Место Илинденского восстания 1903 года в контексте национально-освободительного движения в Македонии.

Исследовано место и роль Илинденского восстания 1903 года в истории македонского народа, его влияние на национально-освободительные движения балканских народов в пределах Османской империи. Освещаются социально-экономические и политические предпосылки восстания, его ход, влияние на восстание Младотурецкой движения, противоречия между участниками восстания.

Ключевые слова: илинденское восстание, Македония, 1903 год, национально-освободительное движение, Крушевская республика.

Pesotskiy M. N.

The place of the 1903 Elinden uprising in the context of the national liberation movement in Macedonia.

The place and role of the Ilinden uprising of 1903 in the history of the Macedonian people, its influence on the national liberation movements of the Balkan peoples within the Ottoman Empire was explored. The socio-economic and political preconditions of the uprising, its course, influence on the uprising of the Youth Movement, the contradiction between the participants of the uprising are highlighted.

Key words: Ilinden uprising, Macedonia, 1903, national liberation movement, Krushevskaya republic.

УДК 94(477.75): 314.743 «192»

А. В. СЕВАСТЬЯНОВ

КРЫМСКОТАТАРСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ ИЗ КРЫМА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ: ДИСКУССИЯ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «КРЫМ» (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 20-х гг. XX в.)

В статье анализируются ход и содержание научной дискуссии о численности населения Крыма в период его присоединения к Российской империи в конце XVIII в. и дальнейших этнодемографических процессах в регионе на протяжении XIX в., которые повлияли на национальный состав и экономику края. Дискуссия состоялась на страницах научного журнала «Крым» – печатного органа Общества по изучению Крыма – наиболее авторитетной исследовательской крымоведческой организации 20-х – начала 30-х гг. XX в. в масштабах СССР.

Ключевые слова: крымоведение, Общество по изучению Крыма, журнал «Крым», А. С.-А. Озенбашилы, Б. П. Вологдин, С. А. Усов.